

Studiepaket språkstörning grundskola moment 3

Lärmiljö och språkutvecklande undervisning

Innehåll

Lärmiljö och språkutvecklande undervisning	3
1. Förförståelse och instruktioner	3
2. Ord och begrepp	5
3. Berätta och återberätta	15
4. Läs och skriva	16
Referenser	21

En likvärdig utbildning för alla

Hos Specialpedagogiska skolmyndigheten får du stöd när du skapar lärmiljöer som är utvecklande och tillgängliga för alla. Vi erbjuder specialpedagogiskt stöd till förskolor och skolor i hela landet, svarar på frågor och erbjuder kurser och konferenser. Vi driver också flera specialskolor för olika målgrupper, fördelar statsbidrag och utvecklar läromedel. Välkommen till Sveriges största kunskapsbank inom specialpedagogik

Studiepaket språkstörning grundskola moment 3

Lärmiljö och språkutvecklande undervisning
© Specialpedagogiska skolmyndigheten, 2021
Ansvarig på SPSM: Aya Stehager
Författare: Anna Grape, Mia Walther
Redaktion: Aya Stehager
Produktion: Liljedal Communication AB

ISBN: 978-91-28-15317-1

Artikelnummer: 15317

Lärnmiljö och språkutvecklande undervisning

Lärnmiljö innebär olika saker och kan handla om både fysisk, social och pedagogisk miljö.¹ Den pedagogiska lärnmiljön innefattar bland annat de verktyg i form av strategier och stödstrukturer, som läraren behöver för att göra undervisningen tillgänglig. Det handlar till exempel om att utgå ifrån elevernas förkunskaper, underlätta förförståelsen och medvetet arbeta med hur instruktioner till eleverna ska formuleras.

En stor del av elevernas lärande innebär att de arbetar med uppgifter där de ska tolka information och producera språkligt material. Ofta ska dessa uppgifter bedömas i olika grad. Att förstå språklig information är svårt för elever med språkstörning, särskilt när det gäller instruktioner.² Vi har alla varit i situationer där vi varit osäkra på vad som egentligen förväntas av oss och vi vet hur obekväm den känslan är. Här får du råd om hur du som lärare kan tänka för att göra instruktioner och information tydligare för elever med språkstörning. Därmed kan du underlätta för deras kunskapsutveckling och måluppfyllelse.

1. Förförståelse och instruktioner

För elever med språkstörning är det av stor vikt att läraren erbjuder visuellt stöd, förförståelse och möjligheter till repetition. Att arbeta mycket med ord och begrepp och att träna på berättande, återberättande, läsförståelse och skrivande är också viktigt.³

Underlätta förförståelsen

Förförståelse inför nya situationer är viktigt för alla elever, men det är särskilt betydelsefullt för elever med språkstörning. Elever med språkstörning behöver även förförståelse inför bekanta situationer. Det blir enklare för eleverna att förstå vad som förväntas och krävs av dem om undervisningen erbjuder igenkänning, repetition och rutiner.

Förförståelsen ökar när det finns modeller som visar hur ett färdigt resultat av en viss uppgift kan se ut. Utifrån modellen kan du poängtera vikten av att lära sig begreppen, orden och metoderna som krävs för att lära och ta sig an uppgiften. Ofta handlar det om att du visar själv först, för att sedan låta eleverna öva i par eller i grupp. Sista steget blir att eleven tar sig an uppgiften individuellt.

1 Specialpedagogiska skolmyndigheten, 2016

2 Hallin, 2019

3 Hallin, 2019

Visuellt stöd är bra när du vill visa och förklara nya saker på ett sätt som stöttar elevernas förståelse. Det underlättar också om du ställer frågor till eleverna om vad de redan vet om.

När du ger instruktioner

Det är ofta svårt för elever med språkstörning att förstå och följa långa eller språkligt krävande instruktioner. När du vill utveckla ditt sätt att ge instruktioner är det bra att tänka igenom varje moment: Vad ska vi göra? I vilken ordning? Vilka nya sammanhang ska jag förbereda eleverna på? Hur gör jag det?

Tänk så här:

- Dela upp långa instruktioner i små steg.
- Vid muntliga instruktioner: Sänk taltempot och betona viktiga ord. Använd korta satser.
- Vid skriftliga instruktioner: Rita gärna. Skriv punktlistor eller numrerade listor, ungefär som i ett bakningsrecept.
- Undvik att ge muntliga och skriftliga instruktioner samtidigt. Gör en sak i taget.
- Under momentets gång: Undersök med jämna mellanrum att eleverna hänger med.

När du formulerar längre instruktioner och texter kan du anpassa utformningen så att det underlättar för läsaren. Sammanställningen nedan bygger på resultaten ifrån projektet Begriplig text, där personer med lässvårigheter fick identifiera vilka egenskaper som är viktigast för dem när det handlar om att göra texter mer begripliga.

Se till att

- använda en huvudrubrik och underrubriker som beskriver innehållet
- använda punktlistor så snart som det passar, men ha max sju till nio punkter i listan
- använda tom rad mellan textstycken
- skriva sammanfattningar till långa texter och lägga sammanfattningen före texten
- använda bilder, diagram och annat visuellt stöd som förtydligar textens innehåll
- använda stort radavstånd och breda marginaler
- öka teckenstorleken i texten.

Det är också bra om

- det viktigaste i texten kommer först
- texten är kort
- raderna är korta
- det går att lyssna på texten eller se innehållet som film.

Ge stöd i att välja strategier

Elever med språkstörning kan behöva stöd i att hitta tillvägagångssätt som gynnar deras eget lärande, det vill säga metakognitiva strategier. Det kan också handla om strategier för att fortsätta anstränga sig eller för att tydliggöra för sig själv vad nästa steg är i en arbetsprocess. Ju äldre eleverna är desto viktigare är detta, i och med att de behöver ta mer och mer ansvar för sitt eget lärande.

Som lärare kan du underlätta genom att ge eleverna möjligheter att diskutera strategier i grupp. Därefter kan var och en testa och välja strategier utifrån sina egna behov. Se till att ta vara på eleverna som en viktig resurs för varandra i undervisningen, det vill säga kamratlärande. En jämnårig förklarar saker på ett annat sätt än vad du som lärare gör.

2. Ord och begrepp

Ett väl utvecklat ordförråd är en viktig förutsättning för skolframgång i och med att ett begränsat ordförråd gör det svårt att kommunicera, förstå talat språk, läsa och skriva. Därför behöver eleverna få förutsättningar för att utveckla ordförrådet från vardagsspråk till skolspråk, så att de kan röra sig i olika världar med hjälp av språket. Ett exempel: I vardagsspråket säger vi ”hugga ner träd” men i skolspråket och i andra sammanhang använder vi istället mer specifika ord som ”trädfällning”, ”skogsröjning” eller ”avverkning”.⁴

Det är tidskrävande att arbeta med att utveckla ordförrådet, därför gäller det att vara effektiv både i urvalet av ord och i planeringen av undervisningen. Det är också viktigt med dokumentation, så att du kan följa elevernas kunskapsutveckling.⁵

Att tänka på:

- Det tar tid för eleverna att lära sig nya ord så bra att de kan förstå, förklara och använda orden självständigt i olika sammanhang.
- Utgå ifrån elevernas erfarenheter och tidigare kunskaper för att skapa en första förståelse för nya ord och begrepp.
- Välj ut vilka ord som undervisningen ska fokusera på.

Urval av ord och begrepp

När du avgör vilka ord som undervisningen ska fokusera på bör du utgå ifrån elevernas förkunskaper och ifrån innehållet och kraven i ämnet. Välj i första hand ord ifrån texter, böcker och filmer som ni arbetar med just nu, så att orden befinner sig i ett sammanhang.

4 Håkansson & Hansson, 2007

5 Beck, McKeown & Kucan, 2013

De här frågorna kan vara till hjälp i urvalet av ord och begrepp:

- Hur användbart är ordet? Kommer eleverna att möta det ofta i andra texter eller medier?
- Kommer eleverna att använda ordet för att beskriva sina egna erfarenheter?
- Hur kan ordet kopplas ihop med de ord som eleverna kan sedan tidigare?
- Vad bidrar ordet med i sammanhanget? Ger ordet eleverna en djupare eller mer specifik förståelse för ämnesinnehållet?

För att lättare kunna urskilja vilka ord som gör störst skillnad i elevernas lärande kan du dela in dem i tre nivåer. Logopeden Astrid Frylmark beskriver de tre nivåerna i sitt kapitel i boken *Lära barn att läsa*, som vi citerar i rutan nedan. Det finns förstås inte alltid en tydlig gräns mellan de olika nivåerna.

I internationell litteratur beskrivs hur ordförrådet kan delas upp i tre olika nivåer (Beck, McKeown & Kucan, 2013), där man som lärare bör rikta in undervisningen på ord från nivå två, se nedan. Genom att ord specifikt lärs ut i klassrummet lär sig eleverna också strategier för att själva gå vidare och lära sig ännu fler ord.

Nivå 1 består av vanligt förekommande ord som *klocka, glad, gå, stol, hund, gul*. Detta är ord som används i vardagliga samtal både hemma och i skolan, och de behöver sällan tränas specifikt.

Nivå 2 består av ord som förekommer i många olika sammanhang. De är inte lika vanliga i samtal mellan elever som mellan vuxna. Dessa ord är viktiga för läsförståelsen och hjälper elever att förstå och uttrycka olika ämneskunskaper. Eleverna möter orden i sina läroböcker. En del av orden på denna nivå är ämnesneutrala (Olofsson, 2006), såsom *bilda, motsvara, avta, komplex, etablera* och *översikt*. Andra är mer ämnesspecifika, men ändå så pass vanligt förekommande i skolarbetet att det är nödvändigt att alla elever kan dem. Det gäller ord som *karta, diagram* och *flod*. Det är ord som man kan räkna med att möta även utanför skolan.

Nivå 3 består av ovanligare ord som behövs för att bygga kunskap och förståelse inom olika ämnesområden. Hit hör facktermer som *ekonomi, isotop, crêpe* och *halvö*. Dessa ord passeras under skolåren och behöver förklaras och förstås av eleven, men det är inte nödvändigt att de etableras på samma sätt som orden i nivå två.

Citat ur Frylmark, 2018, s. 107.

När nya ord introduceras i undervisningen, i en lärobok till exempel, får eleverna ofta en förklaring av vad ord på nivå tre betyder. Orden på nivå två förklaras inte i lika stor utsträckning. Däremot förekommer ord från nivå två i förklaringarna av ord på nivå tre. Det är en av anledningarna till att undervisningen ofta behöver fokusera på orden på nivå två.

Modell för ordinlärning

Nedan följer ett förslag på hur du kan arbeta med en praktisk modell för ordinlärning. Modellen har vi hämtat ifrån Pedagog Malmös webbsida.⁶ Den är framtagen av logoped Jenny Hilborn med kollegor på Sofielundsskolan i Malmö. Den ursprungliga idén kommer ifrån boken *Bringing words to life* av Isabel L. Beck med flera (2013). Modellen bygger på följande steg: introduktion av ordet i ett sammanhang, förklaring, uttal, utvidgat användningsområde, användning i egenproduktion samt repetition genom uppföljande aktiviteter. En annan variant av ordförrådsundervisning beskrivs i ett blogginlägg av logopeden Anna Eva Hallin.⁷

1. Utgå ifrån kontexten

Introducera ordet genom att presentera det i ett sammanhang som eleverna känner igen, gärna boken, texten eller filmen som ni arbetar med. Här utgår vi ifrån exempelordet ”utmattad”, som eleverna har mött i det här sammanhanget i en text: ”Jonas blev alldeles utmattad av tanken på att behöva springa ett helt maraton.”

2. Förklara ordet

Förklara vad ordet betyder på ett elevnära sätt, genom att använda vardags-språk och ord på nivå ett. Sådana förklaringar innehåller ofta orden ”någon” eller ”något” och en beskrivning. Dessa ord förankrar betydelsen så att eleverna kan börja förstå hur ordet kan användas. Visuellt stöd kan med fördel komplettera den verbala förklaringen.

”När jag blir väldigt trött av något är jag utmattad.”

3. Uttala ordet

När eleverna upprepar ordet högt tillsammans får de stöd i att förstärka ljud-bilden.

Förslag på aktivitet: Säg efter mig

Be eleverna upprepa ordet efter dig flera gånger: ”utmattad, utmattad, utmattad”. Eleverna kan markera stavelserna i ordet genom att klappa eller stampa samtidigt som de uttalar ordet.

6 Hilborn, 2019

7 Hallin, 2020

Eleverna kan också spela in sig själva när de upprepar ordet så många gånger de hinner under 15 sekunder. Uppmuntra var och en att räkna antal gånger och försöka att överträffa sig själv nästa gång.

4. Presentera ordet i nya sammanhang

För att undvika att eleverna låser förståelsen av ett ord till ett visst sammanhang är det bra om de får stöd i att hitta andra sammanhang där ordet också kan användas. Utgå ifrån välbekanta platser eller aktiviteter.

Förslag på aktivitet: Hitta egna exempel

En lektion i idrott och hälsa: "Jag blev utmattad efter att vi hade simmat 200 meter."

En skoluppgift: "Efter matteprovet blev jag helt utmattad av allt tänkande. Jag ville bara sova."

En sjukdom: "Jag har haft feber i tre dagar. Jag mår dåligt och känner mig utmattad."

5. Låt eleverna använda ordet

Uppmuntra eleverna att interagera med orden genom att göra olika val och motivera sina val. Motiveringen är betydelsefull för ordinläringen eftersom den kräver att eleverna tänker igenom vad ordet betyder och hur det används.

Förslag på aktivitet: Exempel eller icke exempel?

"Några av de saker jag säger kan man bli utmattad av. Om du blir utmattad av att göra det som jag säger ska du ställa dig upp. Om du inte blir utmattad sitter du kvar." Förslag på aktiviteter: Gå till skolan. Äta glass på sommaren. Springa och hoppa i en timme. Läs en bok.

Eleverna får motivera sina ställningstaganden efter varje exempel.

Låt eleverna också svara på frågor eller förklara exempel. Arbeta även med associationer, gestaltande och skrivande.

6. Uppföljande aktiviteter

För att eleverna ska kunna lära sig ord på en djupare nivå behöver de återkomma till orden vid flera lärtillfällen.

Inför varje uppföljande aktivitet repeterar du först orden och vad de betyder. Liksom tidigare är det viktigt att eleverna motiverar sina svar här.

Förslag 1: Ordlinjer

inte utmattad _____ helt utmattad

Be eleverna placera ut meningarna på linjen och motivera placeringen.
Till exempel: Hur utmattad hade du blivit ...

1. ... om du fick sovmorgon till klockan 10?
2. ... om du var tvungen att gå en mil till skolan varje dag?
3. ... om du skulle vara uppe till klockan tre på natten?

Förslag 2: Utvidgat skrivande

”Tänk på ett tillfälle då du kände dig utmattad. Skriv lite om vad du gjorde och hur du kände”.

Förslag 3: Utvidgat språkande

Utvidgat språkande liknar utvidgat skrivande. ”Tänk på ett tillfälle då du kände dig utmattad. Berätta lite om vad du gjorde och hur du kände.” Exempel på startmening: ”Jag kommer aldrig att glömma en nyårsafton när jag var liten och jag ville vara vaken till klockan tolv på natten ...”

Arbeta därefter kontinuerligt vidare med orden så att eleverna själva får repetera dem och använda dem i olika sammanhang. Om möjligt, dela med dig av orden som ni arbetar med till modersmåls lärare, andra lärare samt elevernas vårdnadshavare. Då kan de uppmuntra eleverna att använda dem i andra sammanhang.

Förslag på mallar och andra arbetssätt

Nedan finns förslag på hur du kan utforma mallar som underlättar i undervisningen om ord och begrepp. Därefter kommer förslag på hur du kan arbeta med ordlistor och tankekartor med mera.

Använd mallar som stöd för samtal om ord

När du pratar med eleverna om hur väl de känner igen eller kan använda ett ord kan det underlätta att använda visuellt stöd i samtalet, till exempel en mall med rutor som eleverna kan peka på för att visa olika kunskapsnivåer. Mallens rutor kan innehålla fraser, symboler och olika färger. Se ett exempel från författarna på en sådan mall på nästa sida.

Förslag på mall: Hur väl kan jag ett ord?

På den här sidan finns ett förslag till en mall med fyra rutor som eleverna kan peka på för att visa olika kunskapsnivåer. Rutorna innehåller en piktogrambild och en text. Första rutan: Jag har aldrig sett ordet. Andra rutan: Jag har sett ordet, men jag vet inte vad det betyder. Tredje rutan: Jag tror att jag vet vad ordet betyder. Fjärde rutan: Jag vet precis vad ordet betyder. Du kan använda liknande mallar när eleverna ska lära sig nya ord.

Bildstöd	Förklaring
	Jag har aldrig sett ordet.
	Jag har sett ordet, men jag vet inte vad det betyder.
	Jag tror att jag vet vad ordet betyder.
	Jag vet precis vad ordet betyder.

Exempel på frågor att utgå ifrån:

- Är det en sak?
- Är det något som vi gör?
- Är det något som du kan beskriva?
- Finns det något annat ord som betyder samma sak? Eller nästan samma sak?
- Vilken kategori hör ordet till?

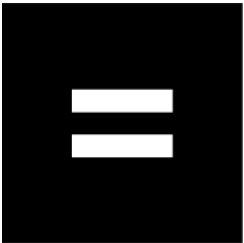
Ordet kategori behöver förklaras och exemplifieras för eleverna. Det är ofta enkelt för eleverna att kategorisera konkreta substantiv. Sådana kategorier kan vara: "djur", "mat", "kläder", "redskap i köket", "verktyg i slöjden", "yrken".

En annan typ av kategori kan vara "beskrivande ord som börjar på o-", det vill säga negerande adjektiv: "olika", "omöjlig", "oschysst", "ojämn".

På nästa sida är ett exempel på en mall för ordinläring, med exempelordet "utmattad".

Förslag på mall: När jag ska lära mig ett nytt ord

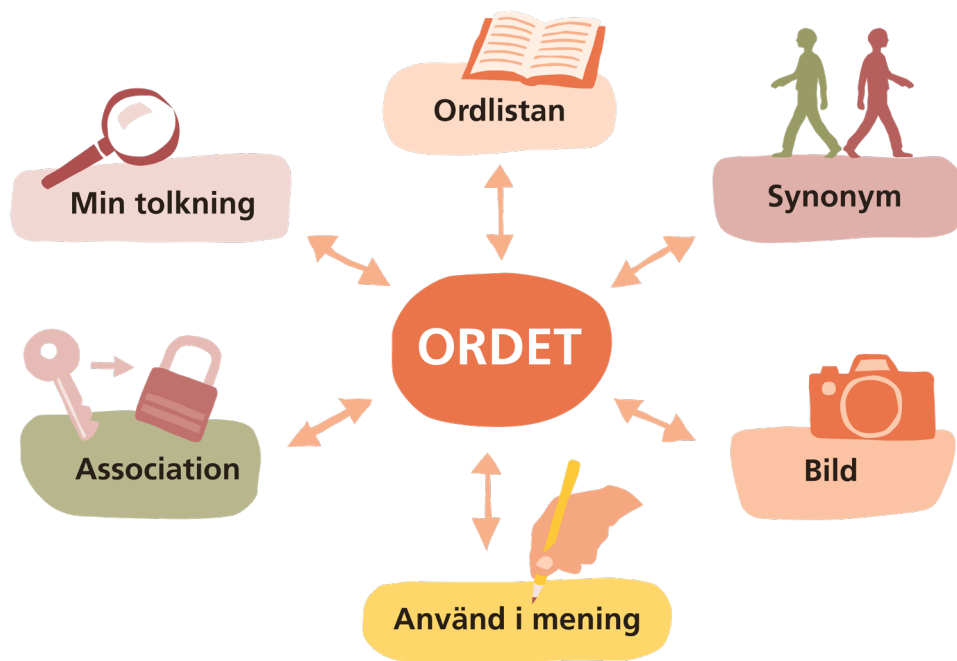
På den här sidan finns ett förslag till en mall för att lära sig nya ord. Mallen har tre kolumner och fyra rader. I den första kolumnen ligger piktogrambilder som ger bildstöd till hjälpfrågorna i den andra kolumnen. I den andra kolumnen ligger hjälpfrågor och uppmaningar, till exempel Finns det något annat ord som betyder samma sak? I den tredje kolumnen ska eleven skriva in sitt svar på hjälpfrågorna.

Bildstöd	Hjälpfrågor	Egna exempel
	Finns det något annat ord som betyder samma sak? Eller nästan samma sak?	väldigt trött jättetrött helt slut
	Är det en sak? Är det något som vi gör? Vilken kategori hör ordet till?	något som man är adjektiv ord som börjar på ut-
	Kommer du på ett exempel ifrån vardagen? Kommer du på en mening som ordet kan sägas i?	Jonas blev alldeles utmattad av tanken på att springa ett maraton.
	Slå upp ordet på internet.	utmattnings- syndrom utmattnings- tillstånd utbrändhet

Använd ordkartor som stöd för minne och ordförståelse

En tankekarta eller en ordkarta kan vara ett bra stöd när eleverna ska komma ihåg vad ett ord betyder och hur det används. De skriver in det nya ordet i mitten av en tom tankekarta med ett antal fält runt omkring. I exemplet nedan är det sex fält i tankekartan: Ordlistan, Synonym, Bild, Använd i mening, Association och Min tolkning.

Andra tänkbara fält är: Motsatsord, Underordnade ord, Överordnade ord, och så vidare.

En tankekarta som visar olika sätt att arbeta med ordkunskap.
Från Specialpedagogiska skolmyndigheten, 2018.

Det kan vara bra att arbeta med ord och begrepp i en mindre elevgrupp. Fyll i en tom ordkarta för ett ord tillsammans med eleverna, innan det är dags för dem att fylla i ordkartor för nya ord på egen hand, gärna i par. På så sätt får eleverna stöd i att kategorisera ordkunskapen, vilket är viktigt både vid inläringen och när orden ska plockas fram ur långtidsminnet.

Använd ordlistor

Ordlistor kan ge eleverna stöd både i att lagra och att plocka fram ord och begrepp som ni arbetar med. Eleverna kan få en färdig ordlista för ett visst moment, till exempel en skrivuppgift. De kan också med fördel sätta samman sin egen lista med utvalda ord som de kompletterar med egna förklaringar och bilder. Ta hjälp av digitala lärvärtyg, det finns exempelvis appar som underlättar när man gör ordlistor. Ordlistorna kan du även skriva ut och laminera så att eleverna kan ha dem i bänken, eller bära dem med sig.

Använd ord och begrepp i skrivandet

I skrivandet kan du fokusera på ordförrådsutveckling genom att arbeta så här:

- Skriv en kort text tillsammans med eleverna där ordet ingår.
- Låt alla elever använda ett visst ord i en egen berättande text och därefter läsa varandras texter och leta efter ordet.
- Be eleverna att använda ordet i flera olika sammanhang i en text.
- Låt eleverna skriva en egen text där ordet förekommer i ytterligare ett annat sammanhang, exempelvis i en matematikuppgift eller en tidningsnotis.

Här är ytterligare förslag på hur du kan arbeta med ord och begrepp i undervisningen:⁸

- Arbeta återkommande med de utvalda orden i samtal, instruktioner och vid genomgångar så eleverna får möjligheter att möta dem i skiftande sammanhang.
- Läs olika sorters korta texter där de nya orden förekommer i ett sammanhang. Uppmuntra eleverna att aktivt ta hjälp av den omgivande texten och av sina egna erfarenheter för att förstå vad ordet betyder och hur det används.
- Låt eleverna berätta vad de redan kan om ordet. Ha i åtanke att eleverna behöver få tid för att plocka fram kunskapen ur långtidsminnet och att repetition och visuellt stöd underlättar.
- Utgå ifrån elevernas kunskap och erfarenheter och utveckla det vidare. Flerspråkiga elever kanske kan ordet på modersmålet och kan utveckla sin nya kunskap utifrån det, kanske med stöd av en modersmålslärare. Använd också elevernas kunskap för att samtala om vilken ordklass eller annan kategori ordet tillhör.
- Tänk på att bildspråk och metaforer ofta behöver förklaras på ett tydligt sätt. Berätta när det passar och när det inte passar att använda sådana uttryck.
- Lek med ord. Vad låter lika? Vad låter olika? Hitta synonymer, motsatsord, rimord, liknande ord, överordnade och underordnade ord tillsammans.
- Samtala om ordet och om hur det används: Vad kan det betyda? Var kommer det ifrån? Hur kan man göra nya ord av ordet, till exempel med ändelser eller i sammansatta ord?

8 Hallin, 2019. Hallin, 2020

3. Berätta och återberätta

När eleverna berättar och återberättar någonting utökas ordförrådet genom att orden används i nya sammanhang och kopplas till upplevelser. Träning i att berätta och återberätta ger också eleverna stöd i läs- och skrivutvecklingen.

Att kunna berätta och återberätta någonting är en förutsättning för att kunna ge information till någon annan. Den som berättar behöver kunna ta lyssnarens perspektiv för att kunna välja vad som ska berättas och på vilket sätt det ska berättas. Det bygger på förmågan att kunna förstå och förhålla sig till att andra kan ha andra tankar, känslor eller avsikter än en själv. Det här är ofta svårt för elever med språkstörning. I undervisningen behöver du därför erbjuda många tillfällen för eleverna att träna på att berätta och återberätta saker på ett sätt som gör berättelser sammanhängande och begripliga för mottagaren. Ett vanligt sätt att uttrycka detta är att säga att berättelser ska ha "en röd tråd", det vill säga en logisk struktur som mottagaren kan uppfatta och följa.

Såväl enspråkiga som flerspråkiga elever med språkstörning har behov av modeller för olika typer av berättande, som de kan utveckla med stigande ålder och språklig mognad. Att lyssna på en berättelse eller att själv få berätta eller återberätta bidrar till att skapa modeller. Då kan eleverna lättare höra, se och använda mönster inom såväl berättarteknik och disposition som intonation och grammatik.

Här är ett exempel på hur du kan arbeta med högläsning:

- Bygg upp förförståelsen före läsningen. Vad vet eleverna sedan innan?
- Visa och samtala om eventuella bilder.
- Stanna upp och förklara saker i texten eller ställ frågor om textens innehåll.
- Låt eleverna ställa frågor.
- Uppmärksamma eleverna på "den röda tråden", det vill säga berättelsens struktur, och på berättartekniken i texten.
- Återberätta slutligen helheten på ett sammanfattande sätt.

Bildserier är användbara när eleverna ska återberätta ett skeende. Låt gärna eleverna illustrera olika delar av en berättelse eller ett händelseförlopp. Sätt sedan ihop bilderna till en serie och låt eleverna återberätta helheten med stöd av bilderna.

Ytterligare förslag på arbetssätt:

- Låt eleverna lyssna på när andra elever berättar och svara på frågor som: Vad hände först? Vad hände sedan? Vad hände sist?
- Låt eleverna spela in sig själva när de berättar. Arbeta i så fall en till en: Eleverna spelar in, lyssnar på sig själva och därefter rättar de sig själva tillsammans med dig.
- Använd berättarmallar eller skrivmallar för olika texttyper: saga, fakta-text, återberättande text.
- Använd startmeningar och modellfraser för att berätta olika saker: "Det var en gång ...", "Det första som hände i morse var ...".

4. Läs och skriva

Läsundervisning

God läsförståelse har enligt forskningen stor betydelse för skolframgång. Därför är det viktigt att tidigt, redan i förskoleklass, undervisa och skapa möjligheter för att träna för den fortsatta läs- och skrivutvecklingen.

I grundskolans lägre åldrar behöver eleverna så snabbt som möjligt få en god avkodningsförmåga och ett läsflyt för att kunna utveckla sin lästeknik och läsförståelse. Det är viktigt att elever med språkstörning får tillräckligt med tid för det arbetet. Forskning om läs- och skrivsvårigheter stöder undervisning i fonemisk medvetenhet, alltså att eleverna lär sig sambandet mellan bokstavs- bild och språkljud. Det kallas också ljudande läsning.⁹

Ha i åtanke att vid läsning arbetar arbetsminnet intensivt med att plocka fram kunskapen om språkliga tecken och ord ur långtidsminnet. Ett gott ord- förråd och ett välfungerande arbetsminne är viktiga förutsättningar för att eleverna ska kunna förstå och minnas skriven text.¹⁰

Nybörjarundervisning

I början är det viktigt att prata mycket med eleverna om olika texters innehåll, om vad ord och begrepp betyder och om vilka sammanhang vi kan se i texter. Det är också viktigt med språklekar av olika slag, som att leta efter utvalda ord eller efter hur något formuleras i texten. Det ger eleverna möjligheter att se mönster i språket samtidigt som det är roliga aktiviteter där alla kan vara delaktiga.

Förslag på aktiviteter:

- Lyssna och dela upp ord i stavelser: ordet ”sola” blir ”so” och ”la”. Klappa eller stampa stavelserna.
- Lyssna efter språkljud. Lägg till språkljud: Ordet ”bi” plus ljudet ”l” blir ”bil”. Ta bort språkljud: Ordet ”ros” minus ljudet ”s” blir ”ro”.
- Koppla bokstavsbild till språkljud genom att lyssna och skriva, utan att gå för fort fram. Handalfabetet kan användas som stöd.
- Träna upp snabbare avkodning och befast språkljuden genom att låta eleverna läsa listor med korta ord eller låtsasord.
- Parläsning: låt eleverna turas om att läsa varsitt textstycke.

9 Läs mer i Specialpedagogiska skolmyndighetens webbaserade Studiepaket läs- och skrivsvårigheter F-3, www.spsm.se/studiepaket-las-och-skriv-F3.

10 Hallin, 2019

Att tänka på i planeringen av läsundervisningen:

- Dela upp innehållet. Välj en mening eller ett kort textstycke att arbeta med åt gången. Stryk gärna under det som du vill uppmärksamma eleverna på i ditt exempel.
- Erbjud förförståelse av textinnehållet och ordförrådet med hjälp av bland annat visuellt stöd. Avsluta med att sammanfatta helheten, även då med visuellt stöd.
- Arbeta med läsning i mindre grupper, under korta arbetspass.
- Var noggrann med att dokumentera elevernas progression i läsutvecklingen.
- Var uppmärksam på elever som har svårt att koppla ihop bokstav och språkljud. Det kan tyda på fonologisk problematik och då kan eleverna behöva mer intensiv träning. Läs mer under rubriken nedan: Tidig upptäckt, tidig insats. Se även Specialpedagogiska skolmyndighetens webbaserade Studiepaket läs- och skrivsvårigheter F-3, www.spsm.se/studiepaket-las-och-skriv-F3.

Fortsatt läsundervisning

Tänk på att alltid ha höga förväntningar på elevernas förmåga. Tänk också på att inte ta bort stödet för tidigt, till exempel när det handlar om att erbjuda förförståelse eller visuellt stöd.

Gå vidare med läsundervisningen på följande sätt:

- Erbjud många läs- och skrivaktiviteter, helst utifrån texter eller sammanhang som motiverar eleverna.
- Fortsätt att erbjuda förförståelse.
- Undervisa i och använd strategier för läsförståelse, men tänk på att det tar tid att lära sig en ny läsförståelsestrategi. Arbeta steg för steg, med visuellt stöd, till exempel utifrån frågorna: Vad? Varför? Hur? Utveckla strategierna efter hand.
- Använd gruppdiskussioner för att förbättra läsförståelsen. Fokusera gruppuppgiften till två eller tre frågor och välj grupp sammansättning med omsorg.
- Kombinera olika metoder i läsförståelseundervisningen.
- Stöd eleverna i att utveckla förmågan att dra slutsatser av sammanhanget, förstå inferenser och underförstådda budskap, det vill säga det som står "mellan raderna".
- Stöd eleverna i att förstå skämt, ironi och metaforer i texter.
- Erbjud uppläsningsstöd, som tillsammans med bild och text kan underlätta läsförståelsen.¹¹

11 Nordström, Nilsson, Gustafson & Svensson, 2018

Tidig upptäckt, tidigt stöd

Som lärare bör du vara uppmärksam på elever som har svårt att läsa mer komplexa ord, för det kan tyda på fonologisk problematik. Stöd eleverna genom att göra dem uppmärksamma på vad ordet betyder, men också på vilka ljud och ändelser ordet har. Uppmärksamma även elever som har en god avkodningsförmåga men som har svårt med läsförståelsen, vilket är vanligt för elever med språkstörning. Fortsätt att arbeta metodiskt med läsförståelsen.

Ett strukturerat sätt att arbeta med tillgängliga lärmiljöer, tidig upptäckt och tidiga insatser är att använda en så kallad RTI-modell, från engelskans ”response to intervention”. En RTI-modell är indelad i tre eller fyra nivåer.

- Nivå ett består av alla elever. Där handlar det om att genomföra en evidensbaserad, strukturerad läsundervisning i klassrummet och att utvärdera resultaten regelbundet. Korta, diagnostiska screeningar kan användas för utvärdering.
- Nivå två till tre består av de fem till tio procent av eleverna som ”halkar efter” sina jämnåriga i läsningen. Där handlar det om att genomföra insatser med mer intensiv undervisning i mindre grupper eller enskilt, i eller utanför klassrummet. En sådan insats kan pågå i förslagsvis sex till tolv veckor, sedan utvärderar ni. Kom ihåg att det inte behöver finnas någon diagnos, utan att det är elevernas behov som ni utgår ifrån.
- Nivå fyra består av elever som inte läser i nivå med sina jämnåriga trots att de har erbjudits systematiska, dokumenterade, tränande insatser, alltså insatser på nivå två till tre. För de eleverna är det aktuellt att göra en utredning av specialist på läs- och skrivsvårigheter.

Utgå i första hand ifrån exempelvis de kartläggningar som ni redan gör, till exempel *Hitta språket* i förskoleklassen och Skolverkets bedömningsstöd för årskurs ett till tre. Förslag på ytterligare kartläggningsmaterial finns på denna sida i tjänsten Hitta läromedel: <https://hittalaromedel.spsm.se/inspiration/att-lasa-och-skriva-f-3/inspiration-kartlaggning/>.

Skrivundervisning

När elever med språkstörning ska skriva texter kan de behöva stöd inom flera olika områden, som ordval, meningsbyggnad, stavning eller skrivregler. Många elever behöver framförallt få stöd i att hitta en fungerande disposition, eller ”en röd tråd”, som gör texten läsvänlig.

Dispositionen behöver vara tydlig redan från början. En skrivmall underlättar i det arbetet. I mallen formulerar eleverna ett textstycke i taget genom att skriva in stödord, kärnmeningar eller stycken i avsedd ruta. Det gör det enklare att därefter skriva ihop innehållet från mallen till en hel text.

Beroende på hur långt eleverna har kommit i sitt skrivande måste du som lärare planera hur undervisningen ska gå vidare. Vad är det eleverna ska skriva om, och varför? Vilken typ av text ska skrivas: berättande, förklarande eller någon annan texttyp? Vilket stöd behöver eleverna?

Exempel på användbara strategier i skrivundervisningen:

- Skapa skrivmallar som passar för olika texttyper.
- Erbjud modellfraser och ge många exempel på formuleringar. Ett exempel är så kallade "börjar" på texter, det vill säga startmeningar.
- Studera och bearbeta texter tillsammans: "Hur kan vi förklara det här på ett kortare sätt?", "Hur kan vi beskriva det här med mer detaljer?"
- Ge kontinuerligt stöd genom konstruktiv återkoppling. Tänk på att förmedla till eleverna att innehållet ofta är viktigare än formen.
- Arbeta med skrivträning i korta pass.
- Undervisa om de grammatiska moment som är aktuella i sammanhanget.

Modell för textproduktion i fem steg

Här är ett förslag på hur du kan arbeta med skrivande, som delvis utgår ifrån cirkelmodellen.¹²

1. Börja med att välja ett lämpligt ämne för skrivuppgiften, exempelvis något som ni har gjort i skolan eller någon film som ni har sett. Välj därefter ut vilka ord och begrepp som eleverna ska använda i texten. Gör en ordlista till eleverna som också innehåller modellfraser och förslag på formuleringar. Se till att erbjuda visuellt stöd för skrivuppgiften, till exempel en tankekarta eller sekvensbilder. Skapa eller hitta en skrivmall för skrivuppgiften.
2. Samtala med eleverna och ställ frågor om ämnet som de ska skriva om. I samtalet får eleverna både höra dig återberätta ett skeende eller ett resonemang, och de får träna på att berätta själva, när de svarar på dina frågor. Fokusera frågorna både på sådant som ger repetition inom området och sådant som innebär ny kunskap.
3. Skriv en kort modelltext tillsammans med eleverna. Om det är lämpligt visar du först en färdig modelltext som ni studerar tillsammans.
4. Samtala om er modelltext: innehåll, disposition och ordval. Se till att inte förenkla språket för mycket, utan erbjud hellre extra förklaringar av ord i nivå två och tre, det vill säga ämnesspecifika ord. Tydliggör vad du menar genom att stryka under i texten, eller på annat sätt visa hur texten utgör en modell för skrivuppgiften.
5. Nu är det dags för eleverna att skriva en egen text, i par eller enskilt. Förtydliga arbetsgångens olika steg så att eleverna förstår hur du förväntar dig att de ska arbeta.

¹² Gibbons, 2018

Digitala lärverktyg

Använd de digitala lärverktyg som ni har tillgång till på ett sätt som underlättar för elevernas skrivutveckling. I vanliga ordbehandlingsprogram kan du enkelt göra inställningar, till exempel större teckenstorlek, större mellanrum mellan rader eller bredare marginaler. Det kan också underlätta för eleverna att använda funktioner som ordprediktion, rättstavningskontroll, talsyntes eller diktering. Prova er fram och se vad som fungerar bäst för var och en.

Ha i åtanke att de elever som har störst behov av digitala lärverktyg ofta också har störst behov av stöd i användandet, både när gäller att komma igång men också när det handlar om att fortsätta att använda verktygen.¹³

Bedömning av elevtexter

Dokumentera kontinuerligt elevernas skrivutveckling. Ta gärna hjälp av kollegor om du är osäker på hur du ska bedöma komplexiteten i dina elevers texter.

Här är förslag på textegenskaper att vara observant på vid bedömning:

- Har texten en logisk struktur som du som läsare kan uppfatta och följa, det vill säga ”en röd tråd”?
- Handlar texten om det ämne som eleven ska skriva om?
- Använder eleverna de ord och begrepp som du har undervisat om, eller synonyma ord?
- Har texten en förväntad grammatik?
- Använder eleven de skrivregler som du har undervisat om och som du förväntar dig att eleven nu behärskar?

¹³ Hallin, 2017

Referenser

- Aspeflo, U., & Almsenius, E. (2019). *I relation till lärande – kommunikations-stöd i undervisningen*. Hindås: Aspeflo och Klamas AB Förlag.
- Beck, I.L., McKeown, M.G., & Kucan, L. (2013). *Bringing words to life: Robust vocabulary instruction* (2 upplagan). New York, NY: The Guilford Press.
- Begriplig text. (2019). *Begriplig text. Skriv så alla förstår!* Hämtad 2019-09-17, från www.begripligtext.se.
- Bjerregard, M., & Kindenberg, B. (2015). *Språkutvecklande SO-undervisning, strategier och metoder för högstadiet*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Bruce, B., Sventelius, E., Ivarsson, U., & Svensson, A-K. (2016). *Språklig sårbarhet i förskola och skola: barnet, språket och pedagogiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Frylmark, A. (2018). Ordförråd. I S. Norén (Red.), *Lära barn att läsa: vägen från fonologisk medvetenhet till god läsförståelse* (2 upplagan) (s. 103–118). Stockholm: LegiLexi.
- Gibbons, P. (2018). *Stärk språket, stärk lärandet: språk- och kunskapsutvecklande arbetssätt för och med andraspråkselever i klassrummet*. (5 upplagan). Lund: Studentlitteratur.
- Hallin, A.E., & Reuterskiöld Wagner, C. (2021). *Värt att veta om språkstörning*. Stockholm: Natur och kultur.
- Hallin, A.E. (29 september 2020). Hur ser effektiv ordförrådsundervisning ut? *Forskningsbloggen*. www.sprakforskning.se/forskningsbloggen2/2020/9/24/hur-ser-effektiv-ordfrdsundervisning-ut
- Hallin, A.E. (2019). *Förstå och arbeta med språkstörning*. Stockholm: Natur och kultur.
- Hallin, A.E. (11 september 2017). Språkstörning i en digital värld. *Forskningsbloggen*. www.sprakforskning.se/forskningsbloggen2/2017/9/11/digital
- Hilborn, J. (4 januari 2019). Orden ger eleverna en skjuts framåt. *Pedagog Malmö*. https://pedagog.malmo.se/2019/01/04/__trashed-2/
- Håkansson, G., & Hansson, K. (2007). Grammatisk utveckling. I U. Nettelbladt & E-K. Salameh (Red.), *Språkutveckling och språkstörning hos barn. Del 1, Fonologi, grammatik, lexikon* (s. 135–168). Lund: Studentlitteratur.

- Magnusson, E., & Naucmér, K. (2006). Läsa som ett rinnande vatten – om läsförståelse och språkstörning. I L. Bjar (Red.), *Det hänger på språket* (ss. 199–212). Lund: Studentlitteratur.
- Nordström, T., Nilsson, S., Gustafson, S., & Svensson, I. (2019). Assistive technology applications for students with reading difficulties: special education teachers' experiences and perceptions. *Disability and rehabilitation. Assistive technology*, 14(8), 798–808. <https://doi.org/10.1080/17483107.2018.1499142>
- Olofsson, M. (Red.). (2007). *Symposium 2006: Bedömning, flerspråkighet och lärande*. Hämtad från <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:su:diva-40502>
- SBU. Statens beredning för medicinsk utvärdering. (2014). *Dyslexi hos barn och ungdomar Tester och insatser*. En systematisk litteraturöversikt.
- Skolforskningsinstitutet. (2019). *Läsförståelse och undervisning i lässtrategier*. Skolforskningsinstitutets systematiska översikter.
- Specialpedagogiska skolmyndigheten. (2016). *Värderingsverktyg för tillgänglig utbildning:Handledning : förskola, skola och fritidshem*. Härnösand: Specialpedagogiska skolmyndigheten.
- Specialpedagogiska skolmyndigheten. (2018). *Arbeta med språkstörning i förskola och skola*. Härnösand: Specialpedagogiska skolmyndigheten.
- Specialpedagogiska skolmyndigheten. (2020). *Digitalt lärande – för att nå målen*. Härnösand: Specialpedagogiska skolmyndigheten.
- Wiksten, M. & Kindenberg, B. (2017). *Språkutvecklande NO-undervisning, strategier och metoder för högstadiet*. Stockholm: Natur och Kultur.